

עו"ד על הפרשה

פרשת השבוע, קרה, תשע"ה
גיליון מס' 31
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"רב לכם כי כל העדה קדושים... ומדוע תתנשאו על קהל ה'"

חופש הביטוי של נבחרי ציבור ומגבלותיו

אלישי בן-יצחק*

אקדמות מילין

המבקש ללמוד על היקפו של חופש הביטוי וחופש הדעה מוזמן לצלול אל מכמני התנ"ך, שם "נביאי ישראל ונבואותיהם שימשו ומשמישים כאב-טיפוס לביקורת זועמת וחסרת פשרות, המופנית כלפי השלטון, המשתמש לרעה בכוחו ובעוצמתו, וכלפי הציבור או היחיד, המשחיתים את דרכם. מתריעים הם על חמס דלים ועושק אלמנות, על קיפוח זכויות היחיד והציבור ועל סטייה מרוחן ומתוכנן של תורה והלכה. מלחמתם ועמידתם בשער של נביאי ישראל, גם כאשר נתקלו בתגובות קשות וזועמות, שימשו מקור השראה בלתי נדלה למאבק על חופש הבעת דעות ולמשטרים הדמוקרטיים הנאורים שבימינו".¹

על חשיבותה של חירות הביטוי בחברה דמוקרטית² ובמקורות המשפט העברי³ דובר רבות. חרף זאת חופש הביטוי אינו זכות מוחלטת, וחרף גבולותיה הרחבים המבקשים להבטיח את קיומה, זכות זו מוצאת את מקומה בסד גבולות.

אחת הסוגיות החשובות בגבולות חופש הביטוי היא חופש הביטוי של נבחרי ציבור, חברי כנסת. ברשימה זו נבקש לתארה בקווים כלליים ולבדוק מתי דבריו של חבר כנסת חורגים מהמותר ועוברים אל תחום האסור, מהם העניינים שחברי כנסת צריכים להיזהר בהם, ואף לאילו מקומות ראוי שדבריו לא יגיעו.

דומה כי ספר במדבר יכול לספק את התשובה לשאלה היכן יכול חופש הביטוי להתקבל, וזאת בארבעה אירועים

המופיעים בו. הראשון, אם נבקש ללכת מהמאוחר למוקדם, מצוי בפרשת קורח, השני מתואר בפרשת המרגלים, השלישי מופיע בדבריה של מרים, והאירוע הרביעי הוא סיפורם של אלדד ומידד הממשיכים להתנבא במחנה.

פרשת קורח – קידום אינטרסים אישיים

פרשת קורח מזמנת את אחד העימותים הפומביים⁴ הראשונים בין מנהיגות מכהנת ובין ראשי האופוזיציה. ייחוסו של קורח הוא שבט לוי, אך הוא לא סתם לוי אלא מנכבדי העם, עשיר,⁵ חכם גדול ופיקח.⁶ קורח מתריס נגד משה ואהרן:

ויאמר אלהם רב לכם כי כל העדה קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה'?⁷

פרשני המקרא אשר נתנו את דעתם לדבריו של קורח כרכו את התרסתו בהעברת תפקידי הבכורים ללויים.⁸ במדרש תלו את הדבר משום כבודו, כלומר סבור היה קורח שראוי הוא לתפקיד הנהגה יותר ממשה ומאהרן.⁹ כלומר המניעים למחלוקת זו מושתתים בין היתר על הרצון להגדיל את מעמדו של קורח. היטיב לנסח את חטאו של קורח ר' שם טוב מלמד:

⁴ אפשר להזכיר את דברי המדרש המנסים להסביר את חטאם של נדב ואביהוא, אשר היו אומרים "מתי ימותו זקנים אלו משה ואהרן" כדי שיוכלו לרשת אותם בתפקידם.

⁵ שמות רבה (מהדורת וילנא), פרשת משפטים, פרשה לא.

⁶ במדבר רבה (מהדורת וילנא), פרשת קרח, פרשה יח; מדרש ילמדנו (מאן); ילקוט תלמוד תורה, פרשת קרח. לדעה אחרת ראו: פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב), קהלת פרק ט: "קורח היה עשיר גדול ולא היה בו חכמה, שעמד ועירער על הכהונה".

⁷ במדבר טז ג.

⁸ ראב"ע, ספורנו, חזקוני, במדבר טז

⁹ במדבר רבה (מהדורת וילנא), פרשת קרח, פרשה יח: "מר קרח ארבעה אחים היו אחי אבא ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל עמרם הבכור זכה אהרן בנו לגדולה ומשה למלכות מי ראוי ליטול את השניה לא השני שנאמר (שמות ו) ובני קהת עמרם ויצהר אני בנו של יצהר הייתי ראוי להיות נשיא על משפחות והוא עשה בנו של עוזיאל קטן של אחי אבא יהי גדול עלי הריני חולק עליו ומבטל כל מה שנעשה על ידו".

¹ הופט אלון, ע"ב 2/84 ניימר נ' י"ד ועדת הבחירות המרכזית לכנסת האחת עשרה, פ"ד לט(2), 225, עמ' 295.

² ראו למשל: ראם שגב **חופש הביטוי והצדקות וסייגים** (תשס"ט); איל בנבנשתי "הסדרת חופש הביטוי בחברה" **משפטים** ל, 29 (תשנ"ט); אהרן ברק "חופש הביטוי ומגבלותיו" **הפרקליט** מ, 5 (תשנ"א); הנ"ל "המסורת של חופש הביטוי בישראל ובעיותיו" **משפטים** כז, 223 (תשנ"ז); אילנה דיין-אורבך, "המודל הדמוקרטי של חופש הביטוי" **עיוני משפט** כ, 375 (תשנ"ז).

³ ראו למשל: אביעד הכהן "על חירות הביטוי, סובלנות ופולרליזם במשפט העברי" **מנחה למנחם – ספר היובל לרב מנחם הכהן 45–75** (חנה עמית, חיים באר ואביעד הכהן עורכים, תשס"ח); הנ"ל, "על עקרונות חופש הביטוי ומגבלותיו במשפט העברי" **פרשת השבוע** כרך ג, 131 (אביעד הכהן ומיכאל יוגדה עורכים, תשע"ב); חיים הרמן כהן "על חופש הדעה והדיבור במסורת ישראל" **חיים כהן מבחר כתבים – קציר עשור הגבורות** 139 (אהרן ברק ורות גביון עורכים, 2001).

הדברים אשר יהיה, האל אינו מוכן לקבל דפוס דיבור זה על משה. כך במעין משפט, הכרעה וגזר דין לוקה מרים בצרעת.

מכאן אולי אפשר ללמוד שחופש הביטוי של נבחר ציבור צריך להיעצר מקום שמדובר בחייו הפרטיים של נבחר ציבור אחר. משפחתו של איש הציבור צריכה להיות מחוץ לשיח, ואין מקום להתעסק בה.

אלדד ומידד – התבטאות מותרת

סיפורם של אלדד ומידד מובא כאשר משה מצטווה לאסוף 70 זקנים אל אוהל מועד, ושם אוצל עליהם האל מרוחו והם מתנבאים.²¹ אלא שמבין הזקנים יוצאים שני אנשים – אלדד ומידד – ומתנבאים במחנה. חטאם הראשון הוא נבואה שנאמרה במחנה ולא באוהל מועד, בניגוד לציווי להתנבא באוהל מועד. תוכן דבריהם לא מוזכר במפורש, אולם במדרש כתוב שהם חזו כי "משה מת ויהושע מכניס את ישראל לארץ".²² על כך מבקש יהושע בן נון משה לעצור את אלדד ואת מידד ולהענישם: "אדוני משה כלאם".²³ משה אינו נענה לבקשה, אלא אומר: "מי יתן וכל עם ה' נביאים".²⁴

לעומת המקרים שהובאו עד כה, אלדד ומידד אינם נענשים על דבריהם, וחופש הביטוי אינו נשלל מהם.

סוף דבר

דומה כי המשותף לארבעת המקרים שהזכרנו הוא נגיעתם בגבולות חופש הביטוי של נבחר ציבור ואנשי ציבור – קורח, המרגלים ראשי המטות, מרים הנביאה ואלדד ומידד. בשלושה מארבעת המקרים נגרמים נזקים קשים, ונבחר ציבור חרף מעמדם נענשים בחטא חמור. אולי זה המסר העולה מן הדברים – חופש הביטוי של נבחר ציבור מוגבל מקום שהוא נועד לקדם אינטרסים אישיים כמו במקרה של קורח; אסור לנבחר ציבור להתבטא אם דבריו יפגעו בעם, במולדת ובאינטרסים ציבוריים חיוניים כפי שקראנו אצל המרגלים; וחל איסור על נבחר ציבור להשתלח אישית בנבחר ציבור אחר ובמשפחתו כפי שמצינו אצל מרים. שונה מאלה המקרה של אלדד ומידד, שהשתמשו בחופש הביטוי כדי להשמיע דעה לגיטימית. השניים לא ביקשו לדאוג לעצמם, והתבטאותם לא נבעה מאינטרסים אישיים. דבריהם לא שימשו נגד העם או ערערו את ביטחונו, ועל כן הם לא נענשו ולא הושתקו. נראה כי זהו השימוש הראוי בחופש הביטוי, ועליו נבקש להגן.

סיבת המחלוקת הזו נמשך בעבור אחד מג' פנים, כמו שהוא דרך העולם. שאיש אחד עושה מחלוקת להגדיל כבודו. והב' אעפ"י שיש לו מעלה וכבוד הוא חפץ יותר ממה שיש לו הוד והדר, והג' שאעפ"י שיש לו מעלה רוצה לעלות במעלה גדולה מאוד שיצא לו שם על פני חוץ כשם הגדולים.¹⁰

חומרת המחלוקת שמעורר קורח בפרשתנו חריפה עד כדי כך שעונשו הוא "ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם".¹¹ מחלוקת זו נתפסת על ידי חז"ל כאחת המחלוקות המיותרות, ומשמשת מודל למחלוקת "שלא לשם שמים".¹² ואולי מבקשת מחלוקת זו במהותה לפסול התבטאויות שכל עניינן ביקורת המונעת משיקולים פסולים, שתכליתן לנצל את חופש הביטוי להרוויח הון פוליטי ותמיכה ציבורית.

פרשת המרגלים – פגיעה בחברה, בעם ובמולדת

סיפור המרגלים מתחיל במשימה שמטיל משה על תריסר מרגלים: "איש אחד למטה אבותיו תשלחו". המרגלים כולם מהחשובים שבכל שבט.¹³ לאחר ארבעים יום שהם תרים בהם את הארץ המובטחת שבים המרגלים, ואז אנו קוראים כך:

ויוציאו דבת הארץ אשר תרו אותה... הארץ אשר באנו בה ארץ אוכלת יושביה, וכל העם אשר ראינו בה אנשי מידות. ושם ראינו את הנפילים בני הענק... ונהי בעינינו כחגבים.¹⁴

בעטיים של הדברים נענשים המרגלים בעונש מיתה,¹⁵ ומכאן אפשר לחלץ עיקרון נוסף לגבולות חופש הביטוי: נבחר ציבור אינו יכול להשתמש בחופש הביטוי כדי לפגוע במורל של העם, אינו יכול לפגוע במדינה, במולדת ובאינטרסים החיוניים של המדינה.

פרשת מרים – התבטאות נגד נבחר הציבור ללא קשר לתפקיד

עניינה של מרים מתואר כך:

ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית שלקח כי אשה כושית לקח, ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דיבר, וישמע ה'. והאיש משה ענו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה.¹⁶

על משמעותה של המילה "ותדבר" שהפרשה פותחת בה עומד המדרש וקובע כי "אין דבור בכל מקום אלא לשון קשה".¹⁷ מהכתוב עצמו לא ברור על מה הביקורת של מרים כלפי משה; כתוב רק "על אודות האשה הכושית שלקח". ואכן פרשני המקרא נחלקו בהבנת חטאה של מרים. יש שביארו כי מרים הלינה על משה שפרש מאשתו בגלל תפקידו הציבורי, או על האישה שנשא ומוצאה היה כוש.¹⁸ יש שדרשו את המילה "כושית" וביארו אותה כשם גנאי.¹⁹ או כשבח הנאמר בלשון סגי נהור.²⁰ יהיה תוכן

¹⁰ כתר שם טוב, דף קב, ע"א.

¹¹ במדבר טז לב.

¹² משנה, אבות ה, יז.

¹³ רש"י, במדבר יג ג, ד"ה "כלם אנשים".

¹⁴ במדבר יג לב-לג.

¹⁵ במדבר יד לו.

¹⁶ במדבר יב, א-ג.

¹⁷ ילקוט שמעוני, במדבר, בהעלותך, רמז (תשל"ז).

¹⁸ ראו למשל ספרי זוטא, פרק יב, פסוק א; רש"י, חזקוני, האלשיך לבמדבר יב א.

¹⁹ ראו למשל את פירושים של הרשב"ם ושל חזקוני לבמדבר יב א.

²⁰ ראו את פירושים של רש"י ושל בעל הטורים לבמדבר יב א.

²¹ במדבר יא כו.

²² ספרי במדבר, צ.

²³ במדבר יא כח.

²⁴ במדבר יא כט.